

HEINRICHA KIPPINGA
LIBER SINGULARIS DE CRUCE ET CRUCIARIIS
W NURCIE SIEDEMNASTOWIECZNEGO PIŚMIENICTWA
NA TEMAT KRZYŻA JAKO NARZĘDZIA MĘKI CHRYSZTUSA

Leszek Wojciechowski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Historii, Katedra Historii Starożytnej,
Bizantyńskiej i Średniowiecznej
John Paul II Catholic University of Lublin,
Institute of History, Department of Ancient,
Byzantine and Medieval History
e-mail: wojciechowski@kul.pl
<https://orcid.org/0000-0001-6024-0127>

Streszczenie. W artykule omówiono genezę, układ i główne twierdzenia zawarte w *Liber singularis de cruce et cruciariis*, autorstwa Heinricha Kippinga (1623-1678), niemieckiego uczonego działającego w Bremie, mieście należącym w tym czasie do Szwedów. Zostało ono wydrukowane tamże w 1671 r. Przynależy do nurtu piśmiennictwa poświęconego drzewu Krzyża, który rozwijał się od połowy XVI do końca XVII wieku. Można w nim wyróżnić kilka okresów. Najbardziej twórczy to lata dziewięćdziesiąte XVI i dwudzieste XVII stulecia. Dzieło Kippinga zalicza się do okresu schyłkowego. Autor analizuje różne zagadnienia dotyczące kształtu krzyża i procesu krzyżowania, któremu podlegali skazańcy zasądzeni na tę karę. *Liber singularis* podzielone jest na 35 *exercitationes*. W każdym Kipping przedstawia osobne zagadnienie związane z krzyżem i ukrzyżowaniem. W swych analizach sięga do obszernego zestawu źródeł antycznych i wczesnochrześcijańskich. Uwzględnia także dzieła uczonych piszących o drzewie Krzyża w XVI i XVII wieku. Autor podaje własne rozwiązania kwestii dotyczących krzyża i przebiegu procesu krzyżowania. Stosuje przy tym metodę historyczno-filologiczną. Jego praca podsumowuje wspomniany nurt piśmiennictwa.

Słowa kluczowe: Heinrich Kipping; drzewo Krzyża; piśmiennictwo o drzewie Krzyża; XVII wiek

Dzieło Heinricha Kippinga (ok. 1623-1678) *Liber singularis de cruce et cruciariis* (1671) należy do nurtu piśmiennictwa poświęconego szeroko rozumianej problematyce krzyża, rozważanej w aspekcie historycznoteologicznym i materialnym

(konkretne materialne narzędzie męki Chrystusa). Nurt ten rozwijał się od połowy XVI do końca XVII stulecia. Można w nim wyróżnić kilka okresów, w których opracowywano różne aspekty tej problematyki (zob. niżej). *Liber singularis* został wydany w czasie pewnego ożywienia dyskusji nad kształtem Krzyża Chrystusowego, rozpatrywanego w aspekcie porównawczym i w kontekście wiążących się z tym zagadnień – w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVII wieku.

Praca Kippinga nie była dotąd analizowana, podobnie jak i wspomniany okres piśmiennictwa na temat Krzyża. Niniejszy artykuł poświęcony pamięci Uczonego, który zajmował się nowożytną historią Polski i Niemiec, ma za zadanie po części wypełnić tę lukę.

Krzyż Chrystusa był przedmiotem refleksji chrześcijan od początku rozwoju Kościoła. Ważne znaczenie zyskał w tym czasie w myśli Pawła Apostoła, jak też apologetów wczesnochrześcijańskich. W teologicznym i w pewnym zakresie symbolicznym ujęciu był rozważany jako główne narzędzie męki Zbawiciela i znak zbawienia, które On przyniósł, czy też jako znak jednoczący niebo z ziemią („odciśnięty” na poszczególnych dziełach stworzenia), jako chluba wyznawców Ukrzyżowanego¹. Nurt myśli chrześcijańskiej dotyczącej Krzyża został u schyłku starożytności wzbogacony o tematykę, którą można nazwać historyczną. Powstała ona na podstawie informacji zawartych w ewangeliach oraz na kanwie wydarzeń związanych z pielgrzymką, którą w 325 (326?) r. odbyła do Ziemi Świętej Helena Augusta, matka Konstantyna Wielkiego. Według przekazów spisanych w drugiej połowie IV i w V wieku, cesarzowa odnalazła na terenie, gdzie istniała Golgota, Prawdziwy Krzyż, a także inne relikwie Męki. Relacje te – różniące

---

¹ Ujęcie encyklopedyczne zagadnienia m.in. w: *Bibel Lexicon*, red. H. Haag, Einsiedeln–Zürich–Köln 1968, kol. 990-991. Zob. zwłaszcza zbiór prac Ericha Dinklera *Signum Crucis. Aufsätze zum Neuen Testament und zur christlichen Archäologie*, Tübingen 1967. Problematykę Krzyża obecną w myśli chrześcijańskiej ukazali także (m.in.): E. BRANDENBURGER, *Σταυρός, Kreuzigung Jesu und Kreuzestheologie*, „Wort und Dienst”, Neue Folge, 10 (1969), s. 17-43; M. FÉDOU, *La vision de la Croix dans l'oeuvre de saint Justin philosophe et martyr*, „Recherches Augustiennes” 19 (1984), s. 29-110; R. HOPPE, *Der Triumph des Kreuzes. Studien zum Verhältnis des Kolossenbriefes zur paulinischen Kreuzestheologie*, (Stuttgarter Biblische Beiträge, 28), Stuttgart 1994. Etap badań w tym zakresie podsumowała praca Stefana Heida – *Kreuz, Jerusalem, Kosmos. Aspekte frühchristlichen Staurologie*, Münster 2001. Zob. także *La Croix. Représentations théologiques et symboliques*, éd. J.-M. Prieur, Genève 2004. Zob. również prezentacje problematyki Krzyża w sztuce wczesnochrześcijańskiej: F. TRISTAN, *Les premières images chrétiennes. Du symbole à l'icône, IIe-VIe siècle*, [b.m., Fayard] 1996, s. 28-44, 76-81 oraz passim; P. SKUBISZEWSKI, *La Croix dans le premier art chrétien*, Paris 2002; P. PENAUD, *Le Visage du Christ. Iconographie de la Croix*, Paris 2009, s. 39-101; R.M. JENSEN, *The Cross. History, Art and Controversy*, Cambridge–London 2017, s. 1-48. Zob. ponadto S. KOBIELUS, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Warszawa 2000, passim.

się między sobą w szczegółach – zajęły trwale miejsce w piśmiennictwie chrześcijańskim kolejnych stuleci².

Znalezienie/Odnalezienie Krzyża (*Inventio sanctae Crucis*) przedstawiano w rozlicznych dziełach plastycznych³. Tematyka historyczna ukazująca znalezienie/odnalezienie Prawdziwego Krzyża została w VII wieku rozszerzona o epizody dotyczące odzyskania fragmentu tej relikwii, odbierającego część w Jerozolimie w bazylice Martyrion, wzniesionej przez Konstantyna Wielkiego nad miejscem śmierci Chrystusa. W czasie wojny Persji z Bizancjum partykułę w 614 r. wywozły ze zdobytej Jerozolimy jako łup zwycięskie wojska Chosroesa II. Działania Herakliusza doprowadziły jednak do zwrotu w wojnie i klęski Persów. Relikwię odzyskano i cesarz w 630 r. uroczysto wprowadził ją do Świętego Miasta. W chrześcijaństwie łacińskim treści łączące się z odzyskaniem partykuły jerozolimskiej (traktowanej jako „cały” Krzyż na zasadzie *pars pro toto*) zostały w czasach karolińskich złączone z obchodem święta Podniesienia Krzyża Świętego (*Exaltatio Sanctae Crucis*)⁴. W okresie od XI do XIII stulecia rozwinął się w piśmiennictwie chrześcijańskim jeszcze jeden aspekt tematyki „historycznej”, w której ukazywano drzewo Krzyża. Zaczęto wówczas wyraźniej dociekać – i wyjaśniać – jakie były „początki” Drzewa, a więc jak i gdzie wzrastało oraz w jakich okolicznościach „pozyskano” je, aby służyło jako krzyż, na którym zawisnął Zbawiciel. „Pierwotne” (przedchrystusowe) dzieje drzewa Krzyża wywodzone z Raju, wiązano je z postaciami Adama i jego syna Seta, jak też z działaniami Abrahama i Mojżesza oraz Salomona i królowej Saby. Opowieści wyjaśniające powstanie Drzewa i jego losy aż do czasu, gdy zostało użyte jako Krzyż, zyskały dużą popularność w kulturze pełnego i późnego średniowiecza, sięgano do nich także w późniejszych czasach (wówczas stały się trwałym składnikiem kultury ludowej)⁵.

² Zagadnienie najwcześniejszych przekazów dotyczących znalezienia Prawdziwego Krzyża przedstawił na podstawie wcześniejszych prac na ten temat Stephan Borgehammer, *How the Holy Cross was found. From Event to Medieval Legend*, (Bibliotheca Theologiae Practicae. Kyrkovetenskapliga studier, 47), Stockholm 1991, s. 7-56. Zob. też studium, które opublikował Jan Willem Drijvers, *Helena Augusta. The Mother of Constantine the Great and the Legend of Her Finding of the True Cross*, Leiden 1992, s. 79-180. Zob. ponadto B. BAERT, *A Heritage of Holy Wood. The Legend of the True Cross in Text and Image*, tłum. z jęz. holenderskiego L. Preedy (Culture, Beliefs and Traditions Medieval and Early Modern Peoples, 22), Leiden–Boston 2004, s. 15-23.

³ Panoramę zjawiska ukazała Barbara Baert, *A Heritage of Holy Wood*, s. 54-132, 194-451.

⁴ W.E. KAEGI, *Heraclius. Emperor of Byzantium*, Cambridge 2004, s. 78-81, 205-207; B. BAERT, *A Heritage of Holy Wood*, s. 133-193 oraz *passim*. Zob. też R.M. JENSEN, *The Cross*, s. 111-119 oraz *passim*.

⁵ Zob. m.in. L. WOJCIECHOWSKI, *Drzewo przenajszlachetniejsze. Problematyka Drzewa Krzyża w chrześcijaństwie zachodnim (IV-pol. XVII w.). Od legend do kontrowersji wyznaniowych i piśmiennictwa specjalistycznego*, Lublin 2003, s. 20-81; B. BAERT, *A Heritage of Holy Wood*, s. 289-454.

Systematyczna refleksja nad problematyką związaną z drzewem Krzyża – wyrażana w samoistnych drukach, zaczęła kształtować się, jak wspomniano, od połowy XVI wieku. Dyskusja rozwinęła się w dużym stopniu pod wpływem myśli protestanckiej, zaprzeczającej ugruntowanemu w katolicyzmie kultowi obrazów i relikwii, w tym oczywiście relikwii Krzyża. Na obszarach, gdzie propaganda reformacyjna zyskała szeroki oddźwięk, dochodziło do ekscesów obrazoburczych. W latach sześćdziesiątych opublikowano w środowiskach kalwińskim i katolickim rozprawy poruszające m.in. temat wiarygodności przekazów o Odnalezieniu. Rozważano w tym kontekście kwestie zasadności i granic kultu Krzyża. Te dzieła o charakterze historycznoteologicznym nie były wolne od polemiki wyznaniowej, mniej czy bardziej gwałtownej. Ogłaszano je głównie w językach narodowych, rzadziej po łacinie. Autorzy pochodzili ze środowiska reformacji szwajcarskiej (Guillaume Farel) i angielskiej (James Calphill, William Fulke). Natomiast ze strony katolickiej – przynależeli do grupy emigrantów angielskich związanych z kolegium we francuskim Douai, jak też do środowiska teologów francuskich i flamandzkich (John Martiall, Arnoldus Mermannius).

W kolejnym trzydziestoleciu (od lat pięćdziesiątych XVI do lat dwudziestych XVII wieku) piśmiennictwo poświęcone szeroko rozumianej problematyce Krzyża znacznie się rozwinęło w porównaniu do poprzedniego okresu. Odznaczało się też nową jakością i, by tak rzec, większym rozmachem. Powstałe w tym okresie dzieła wydawano przeważnie po łacinie, ich autorami byli przede wszystkim katolicy należący do najwybitniejszych intelektualistów swej epoki (Justus Lipsius, Franciszek Salezy, Jakub Gretser, po części Giacomo Bosio). Przedstawiali monumentalne opracowania różnych aspektów problematyki Krzyża, sięgając do obszernego zestawu tekstów starożytności greckiej i rzymskiej, jak też do Biblii oraz tekstów Ojców Kościoła. Niektóre z tych dzieł miały „wydźwięk” antykwaryczny. Autorzy wprowadzali do dyskusji osiągnięcia swych czasów z dziedziny filologii klasycznej, edytorstwa źródeł, archeologii chrześcijańskiej i numizmatyki. Ton polemiki z tezami przeciwników wyznaniowych był w ich pracach wyciszony albo prawie nieobecny.

Kolejni uczeni z tego okresu odwoływali się do prac poprzedników i do przedstawionych przez nich interpretacji różnych aspektów problematyki Krzyża. Od lat dwudziestych XVII stulecia piśmiennictwo tego nurtu ograniczało się do dzieł mających mniejszy niż poprzednio „ciężar gatunkowy”. Autorzy piszący w tym okresie, katolicy i luterkańscy, skupiali się na bardziej zawężonym zestawie kwestii – dotyczących kształtu Krzyża Chrystusa, przebiegu krzyżowania i służących temu przedmiotów. W coraz szerszym zakresie uwzględniali anatomie

ludzkiego ciała (zastanawiając się szczegółowiej m.in. nad tym, czy dłonie przebite gwoździami mogą utrzymać ciężar wiszącego na krzyżu człowieka). Zagadnienia „techniczne” odnoszące się do krzyża i kary ukrzyżowania w dużej mierze zaprzętały uwagę tych uczonych. W coraz szerszym zakresie uwzględniali oni przy ich rozpatrywaniu metodę eksperymentalną.

Okres twórczej kontynuacji tematyki poświęconej Drzewu trwał do lat pięćdziesiątych XVII wieku. W tym czasie dwaj polscy autorzy nawiązywali w swych dziełach do najwybitniejszych osiągnięć z czasu największego rozwoju piśmiennictwa na temat Krzyża. Ksiądz Andrzej Wargocki (były jezuita) opublikował w 1620 r. w Zamościu pracę *O krzyżu i Ukrzyżowanym*, natomiast dominikanin Paweł Ruszel wydał w Lublinie w latach 1655-1656 dwa tomy zatytułowane *Skarb nigdy nieprzebrany Kościoła świętego katolickiego Krzyż Pański*. Obydwaj szeroko sięgali do monumentalnych opracowań, jakie przedstawili Gretser (*De sancta Cruce*, 1616) oraz Bosio (*Crux triumphans et gloriosa*, 1617). Dzieła Wargockiego i Ruszla to w zasadzie jedyne polskie opracowania należące do omawianego nurtu piśmiennictwa. Mają one co prawda charakter poniekąd epigonalny, jednak zawierają twórcze uzupełnienia wcześniej rozważanych zagadnień – przedstawiając w ich kontekście dzieje relikwii Krzyża otaczanej czcią w kościele Dominikanów w Lublinie.

Dorobek wypracowany od lat dwudziestych do pięćdziesiątych XVII wieku, stał się zaczynem dla podjęcia problematyki Krzyża w ujęciach „aspektowych” („wybiórczych”) w latach od sześćdziesiątych do dziewięćdziesiątych tego stulecia, a więc w okresie „epigonalnym” rozwoju omawianego nurtu piśmiennictwa. Powstały wówczas rozprawy w większości niewielkie objętościowo, poruszające zagadnienia już poprzednio rozważane w szerszym zakresie. Jednocześnie w 1670 r. zostały wznowione przez katolickiego wydawcę z Antwerpii, Andreasa Frisiusa, poprzednie prace z zakresu problematyki Krzyża (Lipsiusa *De cruce, editio ultima* z 1606 r.; Korneliusa Curtiusa *De clavis Dominicis*, 1622; Bartholda Niehusa *Anticriticus de fabrica crucis Dominicae/De Cruce*, 1644; Honoré Nicqueta/Nicquetiusa *Titulus sanctae Crucis*, 1648)⁶.

W tym ostatnim okresie powstał także *Liber singularis*. Autor urodzony w meklemburskim Rostoku (Rostock) w rodzinie luterańskiej, pobierał nauki

⁶ Panorama wczesnonowożytnego piśmiennictwa z zakresu problematyki Krzyża ukazana w: L. WOJCIECHOWSKI, *Drzewo przenajszlachetniejsze*, s. 170-329. Zagadnienia dotyczące kontrowersji między wyznaniem reformowanym a katolicyzmem na temat kultu Krzyża i jego relikwii oraz kwestie związane z odbiciem tych zjawisk w sztuce przedstawił w odniesieniu do drugiej połowy XVI wieku m.in. Giuseppe Scavizzi, *The Cross: A 16th Century Controversy*, „Storia dell’arte” 65 (1989), s. 27-43; zob. też TEGOŹ, *Arte e architettura sacra. Cronache e documenti sulla controversia tra riformati e cattolici (1500-1550)*, Roma 1982, s. 154-275.

najpierw w tym mieście, studia filozoficzne zwięczył w 1645 r. na uniwersytecie w Wittemberdze, jednej z ości luteranizmu. Na dalszych losach Kippinga zaważyły wydarzenia ostatniej fazy wojny trzydziestoletniej. Został bowiem niedługo po ukończeniu studiów wprowadzony pod Wittembergą przez oddział szwedzki i wcielony do wojska. Na znajomość przez niego dzieł klasyki rzymskiej zwrócił przypadkowo uwagę Alexander Erskain (1568-1656), jeden z dostojników szwedzkich, zajmujący wysokie stanowiska w armii. Mianował on Kippinga swym bibliotekarzem, uwalniając od służby wojskowej. Następne lata jego życia i działalności pedagogicznej oraz naukowej przebiegały w Bremie, gdzie Erskain organizował od 1651 r. rządy na podległym wówczas Szwecji terytorium nad prawobrzeżną dolną Wezerą, czyli na obszarze arcybiskupstwa Bremy i biskupstwa Verden. Protektor Kippinga został w 1653 r. rządcą tych prowincji⁷. Kipping od 1654 r. pełnił funkcję podrektora (*subrector*), a od 1672 współrektora (*conrector*) szkoły katedralnej (Domschule) w Bremie, w której to szkole zmarł 26 lutego 1678 r.⁸

⁷ Alexander von Erskain (Erskayn) pochodził z linii szkockiego rodu osiadłej nad Bałtykiem, w Stralsundzie. W czasie wojny trzydziestoletniej był m.in. radcą wojennym armii szwedzkiej. W 1652 r. otrzymał nobilitację, a w 1655 tytuł barona. Brał udział w najeździe Karola X Gustawa na Polskę („potop szwedzki”). W 1656 r. znajdował się w oblężonej przez wojska polskie Warszawie. Po kapitulacji garnizonu szwedzkiego (1 lipca) został jako jeńiec odesłany do Zamościa, gdzie niebawem zmarł. Zob. *Alexander Erskain*, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, t. 14, Stockholm 1953, s. 462. Zob. też informację o ostatnich tygodniach życia Erskaina i o losach innych jeńców szwedzkich z Warszawy, podaną przez Samuela Pufendorfa w jego dziele o czynach Karola Gustawa (Norymberga 1696); S. PUFENDORF, *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa*, III, 22, tłum., oprac., wstęp W. Krawczuk, Warszawa 2013, s. 155-156. Kipping zadedykował jedno ze swych dzieł synowi Erskaina, również Aleksandrowi. W liście dedykacyjnym ciepło wspomina Erskaina ojca; Henricus KIPPING, *Exercitationes sacrae de Creationis operibus et statu primi hominis. In quibus duo priora capita Geneseos perspicue exponuntur [...] Scriptae ad Generosum et Illustrem Dominum Alexandrum Baronem de Erskain*, Francofurti, Erhard Berger, 1664, s. A2v-A7+1v. Kipping wspomina o dyspucie w Wittemberdze w 1655 r.; tezy były dedykowane Erskainowi ojcu: „Annus fere iam labitur nonus, quando in Universitate Wittembergensi [...] publicis coetibus ad collationem proponere volui Rudimenta de Creationibus, opere divino ac vere nobili dedicatione praescripta ad Patrem Tuum, incomparabilem studiorum meorum Patrone” (tamże, s. A2v-A3). O przyznaniu Szwecji w 1646 r. obszaru arcybiskupstwa Bremy i biskupstwa Verden – pozostającego we władaniu szwedzkim do 1714 r., zob. m.in. P.H. WILSON, *Wojna trzydziestoletnia 1618-1648. Tragedia Europy*, tłum. M. Kopałczyński, Oświęcim 2017, s. 688-689, 724-725.

⁸ Rys życia Kippinga, dosyć ogólnikowy, przedstawił Johann Havighorst, profesor gimnazjum w Bremie – szkoły, w której wcześniej nauczał Kipping. *Vita Kippingi* mieści się w ostatnim wydaniu dzieła tegoż Kippinga *Antiquitatum Romanarum*, Lejda, Peter van der Aa, 1713. Biogram liczy dwie strony ([13]-[14]). Po *Vita Kippingi* następuje wykaz drukowanych dzieł tego autora (*Elenchus librorum a Kippingo conscriptum*); wymieniono 15 pozycji, zaznaczając datę pierwodruku i kolejnych edycji. Zarejestrowano także teksty niewydane, pozostające w rękopisie. Więcej szczegółów

Pierwszy znany drukowany jego tekst dotyczył zagadnień z zakresu teologii, mianowicie zmartwychwstania ciał, i był zapisem też doktoratu broniących podczas dysputy w Wittemberdze w maju 1655 r.⁹ Od lat sześćdziesiątych zaczęły ukazywać się drukiem kolejne prace tego uczonego. Tematyka kilkunastu druków, niektórych dość obszernych, obejmuje szereg różnych tematów starożytności rzymskich, historii powszechnej i historii Kościoła, egzegezy biblijnej, teorii polityki, filozofii, w tym filozofii przyrody oraz prawa. Dzieła te drukowano przeważnie w Bremie, a także we Frankfurcie¹⁰. Nawet pobieżna lektura prac Kippinga, mających w dużej mierze charakter antykwaryczny, pozwala stwierdzić, że autor był wszechstronnie wykształcony. Bazował na dobrej znajomości literatury, języków klasycznych i hebrajskiego. Umiejętnie zestawiał i porównywał ze sobą odpowiednie passusy z tekstów źródłowych. Krytycznie (co nie zawsze znaczy negatywnie) podchodził do sądów i twierdzeń uczonych wcześniej rozważających analizowane przez niego aktualnie zagadnienie.

Wśród rozlicznych prac Kippinga największą popularność zdobył krytyczny „przegląd” starożytności rzymskich, *Recensus antiquitatum Romanarum novus et methodicus, libri quatuor* z 1664 r. To jedno z najwcześniej drukowanych jego dzieł. W późniejszych latach XVII wieku było kilkakrotnie wznawiane (pod nieco zmodyfikowanymi tytułami), opublikowano je ponadto w 1713 r.¹¹ W obszernym (chyba najobszerniejszym w dorobku Kippinga) opracowaniu,

---

biograficznych podaje *Allgemeines Gelehrten Lexicon*, red. Ch.G. Jöcher, t. 7 [=3 dodatkowy], Delmenhorst 1810 [reprint: Hildesheim 1960], s. 366-368; tu także wykaz dzieł Kippinga. Inne, późniejsze ujęcia biograficzne oparte zostały na tych dwóch wyżej wymienionych; m.in. *Lexicon aller Gelehrten die Seit der Reformation in Bremen gelebt [...]*, t. 1, Bremen 1818, s. 238; *Nouvelle biographie générale: depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, t. 27, Paris 1858 [Copenhague 1967], kol. 763 (tu niezbyt dokładne informacje); K.E.H. KRAUSE, *Kipping Hinrich*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 15, Leipzig 1882, s. 786.

⁹ [H. KIPPING], *Disputatio theologica de resurrectione mortuorum et ejus causis, quam sub praesio [...] Johannis Scharffii [...] publice defendere conabitur M. Henricus Kipping*, Witterbergae, Johannes Borckardt, 1665.

¹⁰ Wykaz dzieł Kippinga nie został dostatecznie opracowany. Zestawienie, które zamieszczono w edycji jego *Antiquitatum Romanarum* (zob. przyp. 8), wzbudza wątpliwości przy niektórych punktach. Na większe zaufanie zasługuje zestawienie w *Allgemeines Gelehrten Lexicon*, t. 7, kol. 366-368. Podobne, choć mniej dokładne zestawienie w *Lexicon aller Gelehrten die Seit der Reformation in Bremen gelebt*, t. 1, s. 239-240. W sumie można wskazać co najmniej 15 autorstwa Kippinga; niektóre były oparte na poprzednio drukowanych jego tekstach, uzupełniane i modyfikowane.

¹¹ Henricus KIPPINGUS, *Recensus antiquitatum Romanarum novus et methodicus, libri quatuor*, Bremae, Erhard Berger, 1664; format *in octavo* [dalej: *Recensus*]. Kolejne edycje pod nieco zmienionymi tytułami wyszły w Bremie w latach 1668, 1678, 1679; we Frankfurcie w roku 1685 i 1695; w Lejdzie w 1743 (zob. przyp. 8). Nie jest pewna edycja z 1661 r. (Brema). Zestawienie m.in. w *Allgemeines Gelehrten Lexicon*, t. 7, s. 366.

podzielonym na 4 księgi i zaopatrzonym w materiał ilustracyjny, autor omówił m.in. zagadnienie kary ukrzyżowania u Rzymian. Przywołał świadectwa źródłowe i opisanie badaczy ze swoich czasów. Zanegował stwierdzenie przedstawione w 1. tomie Baroniusza *Roczników Kościelnych (Annales Ecclesiastici, 1588)* i powtórzone w skróconej wersji tychże *Roczników*, przygotowanej przez Henryka Spondanusa (Paryż 1649) o tym, że Żydzi stosowali karę ukrzyżowania¹².

Omawiając kwestie dotyczące ukrzyżowania i kształtu krzyża, Kipping odnosił się do zestawu prac powstałych w nurcie piśmiennictwa z tego zakresu. Wskazywał więc na dzieła Lipsiusa, Gretsera oraz niektórych wcześniej wspomnianych autorów. Niejako praktyczne zastosowanie kary krzyżowania omówił komentując w dwunastu punktach od strony historyczno-antykwarycznej i poniekąd egzegezytycznej fragmenty poszczególnych Ewangelii opisujące przebieg męki Chrystusa. Zwrócił przy tym szczególną uwagę na kształt Jego Krzyża¹³. W nawiązaniu do tych zagadnień rozważył, czy Krzyż został rzeczywiście odnaleziony przez cesarzową Helenę, odwołując się przy tym do opinii i stwierdzeń Gretsera, Bosio i innych autorów. Skupił się na przekazie Sulpicjusza Sewera zawartym w jego *Kronikach* (ok. 403). Analizując poszczególne zdania tego przekazu, informującego – w ślad za jednym z listów Paulina z Noli (z 403 r.) – o Odnalezieniu, dochodzi do wniosku, że w świetle dziejów Jerozolimy po roku 70 trudno utrzymywać, iż rzeczywiście Helena odkryła to narzędzie Męki¹⁴. Wywód podsumowuje, nawiązując do przekonania protestantów (czytaj luteran), fraza z dialogu *Oktawiusz* ułożonego przez Minucjusza Feliksa (II/III wiek): „dicimus cum Minucio Felice in Octavio: Cruces nec colimus nec optamus”; „krzyży nie adorujemy, nie zanosimy do nich modlitw”. Przywołanie stwierdzenia jednego z wczesnych pisarzy chrześcijańskich było znamienne dla stanowiska luterskiego w sprawie kultu Krzyża¹⁵. Jest to jeden z nielicznych w dziele Kippinga akcentów polemicznych z katolicyzmem – niejako wywiedzionych z analizy historycznej.

¹² *Recensus*, II, 8, s. 474-476. Odpowiednie miejsce w *Annales Ecclesiastici*, opublikowanych w skróceniu przez Spondanusa: *Annales Ecclesiastici ex XII tomis Caesaris Baronii [...] Epitomen redacti. Editio postrema [...] opera Henrici Spondanii [...]*, Lutetiae Parisiorum, Societas Typographica Librum Officii Ecclesiastici, 1649, s. 42.

¹³ *Recensus*, II (*Historia Passionis*), s. 479-493.

¹⁴ *Recensus*, II, s. 494-499. Kipping korzystał zapewne z edycji *Kronik* Sulpicjusza Sewera, którą przygotował Victor Giselinus (Ghyselinck), ukazała się w Antwerpii w 1574 r.; zob. Sulpicjusz Sewer, *Kroniki*, tłum. P.J. Nowak, wstęp i red. J. Pochwat, (*Źródła Monastyczne*, 79), Tyniec 2017, s. 90. Odpowiedni fragment w *Kronikach* mówiący o Odnalezieniu – tamże, II, 34, s. 313-314. O zależności tego fragmentu od listu Paulina z Noli zob. np. L. Wojciechowski, *Drzewo przenajszlachetniejsze*, s. 7-8.

¹⁵ *Recensus*, II, s. 499. Tłumaczenie frazy – Minucjusz Feliks, *Oktawiusz*, 29(6), tłum. M. Szarnach, w: *Apologie*, red. E. Stanula, (Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, 44), Warszawa 1988, s. 64.

Na omówionym fragmencie *Recensus antiquitatum Romanarum* oparł Kipping traktat w całości poświęcony tematyce krzyża, zarówno samemu narzędziu kary, jak i tym, którzy zostali na nią skazani (ukrzyżowanym). *Liber singularis de cruce et cruciariis* ukazał się w 1671 r. w Bremie w niewielkim „poręcznym” formacie „dwunastki” (12+275 stron)¹⁶. Autor podzielił tekst na 35 rozdziałów, *exercitationes*, a więc „ćwiczeń” (rodzaju esejów). Można je pogrupować, wydzielając kilka zestawów tematycznych. Autor rozpoczyna od problemu, który już postawił i rozwiązał w *Recensus antiquitatum Romanorum* – czy karę ukrzyżowania stosowali Żydzi (*Exercitatio* 1-2). Następnie zastanawia się nad sposobem, w jaki został ukrzyżowany Piotr Apostoł (3). To *Exercitatio* jest swego rodzaju wstępem do rozważań nad przebiegiem procesu krzyżowania – biczowaniem skazanych, wyprowadzeniem ich na miejsce kaźni, dźwiganiem przez nich krzyża, wyznaczeniem miejsca na ukrzyżowanie, napojem podawanym przed wykonaniem kary, przytwierdzeniem skazanych do krzyża (*Exercitatio* 4-11). Kolejny zestaw zagadnień (*Exercitatio* 12-17) dotyczy rodzajów krzyży stosowanych przy egzekucji. Kipping wyróżnia, biorąc pod uwagę przekazy źródłowe i stwierdzenia uczonych, krzyże proste (pale) i krzyże złożone (*cruces simplices* – *cruces compactae*). Wśród złożonych wskazuje na *crux decussata* (tzw. krzyż św. Andrzeja) i na *crux immisa* (krzyż czterorożny, tzw. łaciński). Zaznacza przy tym, że *crux commisa* (w kształcie greckiej litery tau) trudno uważać za poświadczone w źródłach narzędzie krzyżowania (m.in. dlatego, że na krzyżu umieszczano *titulus*, tabliczkę z zapisem winy skazanego, która to tabliczka znajdowała się nad jego głową)¹⁷. Wiele miejsca zajmują w tej edycji rozważania nad 12. rozdziałem *Apokalipsy* Janowej. Autor interpretując odpowiednie frazy w duchu, by tak rzec, luterzańskim, wskazuje zarazem, że jest to obraz ucisku chrześcijan i ostatecznego tryumfu Ukrzyżowanego. W tym kontekście wspomina o islamie¹⁸.

¹⁶ Henricus KIPPINGUS, *Liber singularis de cruce et cruciariis. In quo supplicii ejus circumstantiae omnes accurate docentur et loca plurima Sacrarum literarum necnon celebrium Authorum exponuntur*, Breae, Jacobus Köhler, 1671 [dalej: *Liber singularis*]. Wykaz dzieł Kippinga zawarty w partii wstępnej edycji *Antiquitatum Romanarum* z 1713 r. (zob. przyp. 8) podaje, że *Liber singularis* został opublikowany w 1669 r.; jest to najpewniej pomyłka, gdyż nic nie wiadomo o tym wydaniu.

¹⁷ *Liber singularis*, 18, s. 114: „Comissa perinde confingitur, neque rerum testimonia adfert Justus Lipsius [*De cruce*, 1594 i kolejne edycje]. Hoc evicunt rationes, tum quod crux omnis praeferebat elogium, itaque in Constantini Imperatoris nummo [...] exprimitur crux immisa, id est, quae titulum habet; tum quod non poterat ex illa cruciarius patibulo alligatus appendi”.

¹⁸ *Liber singularis*, *Exercitatio decima quinta. Diatriba singularis ad caput XII Apocalypseos*, s. 97-110. Przy końcu czytamy w nawiązaniu do Ap 12, 17-18: (*Iratus est igitur Draco adversus mulierem*): „Novas iras concepit a temporibus illis, cum Barbari in pace agebant. *Abiit ut bellum gereret cum reliquis ec ejus semine observantibus praecepta Dei et testimonium Christi habentibus* [por. Ap 12, 17]. Excivit Mahomedem ut novam sectam conderet, armis praevalidam, Crucifixo insensam. 18.

W „Ćwiczeniach” od 18. do 20. Kipping przedstawia „dodatki” do krzyży prostych i złożonych, które miały przytwierdzić skazanego i przedłużyć jego agonię. Mówi więc m.in. o liczbie gwoździ, o sznurach, o podpórce (*sediles*) pod tułów i pod stopy (*suppedanium; suppedaneum*). W kolejnych *exercitationes* (21-23), jakby dopełniających tę partię dzieła, czytamy o rodzajach krzyżowania, które wymagały jeszcze innych narzędzi (*crux inversa* – krzyż odwrócony, na którym poniósł śmierć Piotr Apostoł; *furca* – krzyż widlasty). Do tej partii przynależy także „ćwiczenie”, w którym Kipping zastanawia się nad wysokością krzyży (*Exercitatio* 23). Następną część *Libri singularis*, którą można wyodrębnić, dotyczy ostatniej fazy krzyżowania, kiedy skazaniec wisi i umiera na krzyżu, zostaje z niego (ewentualnie) zdjęty i pogrzebany (*Exercitatio* 24-34). Uwaga autora znów skupia się na skazańcu. Wprowadzeniem do tego zespołu zagadnień jest stosunkowo obszerny komentarz (*Exercitatio* 24) do fraz z Ewangelii Janowej (J 19, 28-29), mówiących o podaniu wiszącemu na krzyżu Jezusowi gąbki nasączonej octem. Kipping zastanawia się następnie nad szatami, które pozostawały po ukrzyżowanych (25), i nad strażą pod krzyżem (26). Mówi o tabliczce z zapisem winy (*crucis titulis*, 27). W następnym „ćwiczeniu” (28) powraca do zagadnienia już poprzednio poruszonego w *Liber*, czyli do wysokości krzyża (tu w kontekście rozważań nad obecnością osób towarzyszących ukrzyżowanemu). Dołącza do tego materiału uwagi nad uśmierceniem skazańca wiszącego na krzyżu (*Exercitatio* 29. *Cruciarum interfectio*). Kolejne „ćwiczenia” należące do tej części dotyczą Chrystusa – Jego przebitego boku (30), krwi i „potu” wypływającego z przebitego boku (31), pochówku (32) oraz ran na rękach (33). Całość zamykają *exercitationes*, z których jedna przedstawia godność krzyża (34), natomiast druga (35) podejmuje temat znalezienia przez cesarzową Helenę tego narzędzia męki Chrystusa. Do głównej treści dzieła autor dołączył rozważania nad imieniem Jahwe w świetle świadectw źródłowych (*Corollarium de nomine Tetragrammato*).

Układ poszczególnych „ćwiczeń” jest tak skonstruowany, że ich partie poświęcone krzyżowi przeplatają się z partiami mówiącymi o ukrzyżowanych (a więc: narzędzie – człowiek – narzędzie – człowiek – narzędzie – człowiek). Kipping bardzo dokładnie podaje świadectwa źródłowe i opinie uczonych na temat rozważanych kwestii, umieszczając te odnośniki na początku każdego „ćwiczenia”. *Liber singularis* przywołuje większość przekazów, do których sięgali autorzy wcześniej piszący o krzyżu. W dziele mamy także swego rodzaju przegląd prac należących do nurtu historycznoteologicznego (i „materialnego”) piśmiennictwa

---

Stetique super arenam maris [Ap 12, 18]. Originem cepit in Arabiae populis mari affitis, inde Syriam, Aegyptum, Persiam, Africae regiones proximas et remotas incredebili successu pervasit” (tamże, s. 109-110).

o drzewie Krzyża. Kipping wyraźnie sytuuje się w tym nurcie, zaznaczając, że podejmuje tematykę w ślad za takimi uczonymi, jak Lipsjusz, Salmasius (Claude Saumaise, 1588-1653), Bartholimus (Thomas Bartholin, 1616-1680), Gretser, Calixt (Georg Calixt, 1586-1656). Wskazuje zatem zarówno na autorów katolickich („poniekąd” Lipsjusz, Gretser), jak i luterzańskich, z okresu największego rozwoju piśmiennictwa o drzewie Krzyża oraz z okresu następnego¹⁹. Kipping uwzględnia przedstawione przez nich rozwiązania różnych kwestii, jednak pragnie przeprowadzić ich twórczą krytykę – przyjmując to, co w świetle jego analiz wydaje się słuszne, odrzucając to, co nie odpowiada – według jego osądu – prawdzie²⁰. Zestaw uczonych, do których dzieł sięga autor *Libri singularis*, jest oczywiście znacznie szerszy, niż wyżej zamieszczona lista. Pod tym względem *Liber* jakby podsumowuje (streszcza) dotychczasowy dorobek omawianego nurtu piśmiennictwa – i twórczo do niego podchodzi. Motywem przewodnim rozważań z zakresu *de Cruce et cruciariis* jest w dziele męka i śmierć Chrystusa oraz Jego krzyż. Przywoływane przez Kippinga antyczne świadectwa źródłowe służą w zasadzie temu, aby przeprowadzić w ich świetle – na zasadzie porównawczej – analizę odpowiednich przekazów ewangelicznych. Inaczej mówiąc rozważania o krzyżu i ukrzyżowanych służą temu, aby pełniej, w historyczno-antykwarycznej perspektywie ukazać Krzyż i Ukrzyżowanego. Ujęcie takie nie odbiega od tego, które przyjęli wspomniani przez Kippinga autorzy.

Spośród rozwiązań wypracowanych w *Liber singularis* uwagę zwraca m.in. określenie kształtu krzyża Chrystusa i sposobu przytwierdzenia Skazańca. Kipping przyjmuje istnienie *sedilis* – argumentując, że za tym przemawia interpretacja wzmianek zawartych w pismach autorów wczesnochrześcijańskich (Justyn Męczennik, ok. 100-167; Ireneusz z Lyonu, ok. 140-ok. 202), jak i argumentacja przedstawiona przez tych, którzy od strony medycznej rozpatrywali to zagadnienie (Bartholdus Nihusius i Salmasius). Odrzucił stwierdzenie Gretsera o braku tego rodzaju podpórki pod tułów przy krzyżu Chrystusa²¹. Zanegował

¹⁹ *Liber singularis*, Lectori Benevolo Salutem, s.)(4+1v. O miejscu tych autorów w nurcie piśmiennictwa historycznотеologicznego i „materialnego” na temat Krzyża zob. L. WOJCIECHOWSKI, *Drzewo przenajszlachetniejsze*, s. 191-197, 210-221, 249-257.

²⁰ *Liber singularis*, Lectori Benevolo Salutem, s.)(4+1v –)(4+2r: „Scipsi de Cruce post Lipsium, Salmasium, Bartholinum, Gretserum, Calixtum, non idem de eodem ferentes iudicium, non etiam ut mihi semper approbaverint ea quae ipsi verisimilia esse crediderunt. Laudo eos, a quibus profeci, sed cum dissentio non censeo, majorem esse virorum magnorum Authoritatem, quam ut infra humani generi ingenii mensuram consistat. Nova cum pertento uti factum est saepius, argumenta ista adjicio, quae sufficere queant animis temperatis, quaeque negotium fucebant morosis. Vt certius iudices, scrutare Lector”.

²¹ *Liber singularis*, 19, s. 131-136. O analizach, jakie przeprowadził Nihusius i Salmasius, zob. m.in. L. WOJCIECHOWSKI, *Drzewo przenajszlachetniejsze*, s. 253-254.

natomiast twierdzenie, że Chrystus wisząc na krzyżu opierał stopy na podpórcie *suppedanium* (*suppedaneum*). Wyrażało je wielu autorów podejmujących to zagadnienie w nurcie omawianego piśmiennictwa, odwołując się zwłaszcza do informacji podanych przez Grzegorza z Tours (538-594). Kipping niejako zastąpił *suppedanium* sznurami, które mocowały gołenie Chrystusa do drzewa krzyża²². Autor *Libri singularis* dodaje, że pionowa część krzyża Chrystusowego (i niektórych innych krzyży) zaopatrzona była w zakrzywiony ku górze występ (podtrzymujący belkę poziomą). Do tego elementu przywiązywano szyję skazanego – Kipping poświęcił sporo miejsca, aby wyjaśnić znaczenie wyrazu *furca*, różnie interpretowanego przez poprzednich badaczy zagadnienia²³. Wyżej, nad głową skazańca znajdowała się tabliczka z zapisem jego winy²⁴. Według *Liber singularis* Chrystus został przybity czterema gwoźdźkami. Jego ręce i nogi dodatkowo przywiązano sznurami do drzewa krzyża²⁵. Kształt głównego narzędzia męki i śmierci Zbawiciela uwidacznia miedziorytowa ilustracja zawieszona przed kartą tytułową dzieła. Przedstawiono także dwa inne sposoby krzyżowania.

Jak wspomniano, Kipping w *Liber singularis* poświęcił sporo miejsca analizie przekazów, mówiących o odnalezieniu Krzyża przez Helenę²⁶. W tym „ćwiczeniu” powtarza w zasadzie to, co napisał w *Antiquitates Romanarum*. Choć w *Liber singularis* nie znajdujemy polemiki wyznaniowej z katolicyzmem, zaprzeczenie, że Cesarzowa rzeczywiście odnalazła Prawdziwy Krzyż, uderzało w zasadność (prawdziwość) katolickiego kultu relikwii Krzyża.

Liber singularis było właściwie jedynym obszerniejszym dziełem powstałym w schyłkowym okresie rozwoju nurtu piśmiennictwa historycznoteologicznego i „materialnego” na temat drzewa Krzyża²⁷. Wydane w 1670 r. prace były – jak wspomniano – wznowieniami. Kipping bazował na zestawie źródeł już dobrze rozpoznanych w tym nurcie. Ograniczył się jednakże do przekazów antycznych, nie uwzględniając tekstów późniejszych, średniowiecznych (zwłaszcza bizantyńskich).

²² *Liber singularis*, 20, s. 136-141; por. 7, s. 121-122 (o wzmiance o *suppedanium* podanej przez Grzegorza z Tours). Kipping zaznacza, że podpórka na stopy była przedstawiana przez artystów tworzących w „nowszych” czasach. To świadectwo nie jest wiarygodne („nullam meretur fidem”; s. 139).

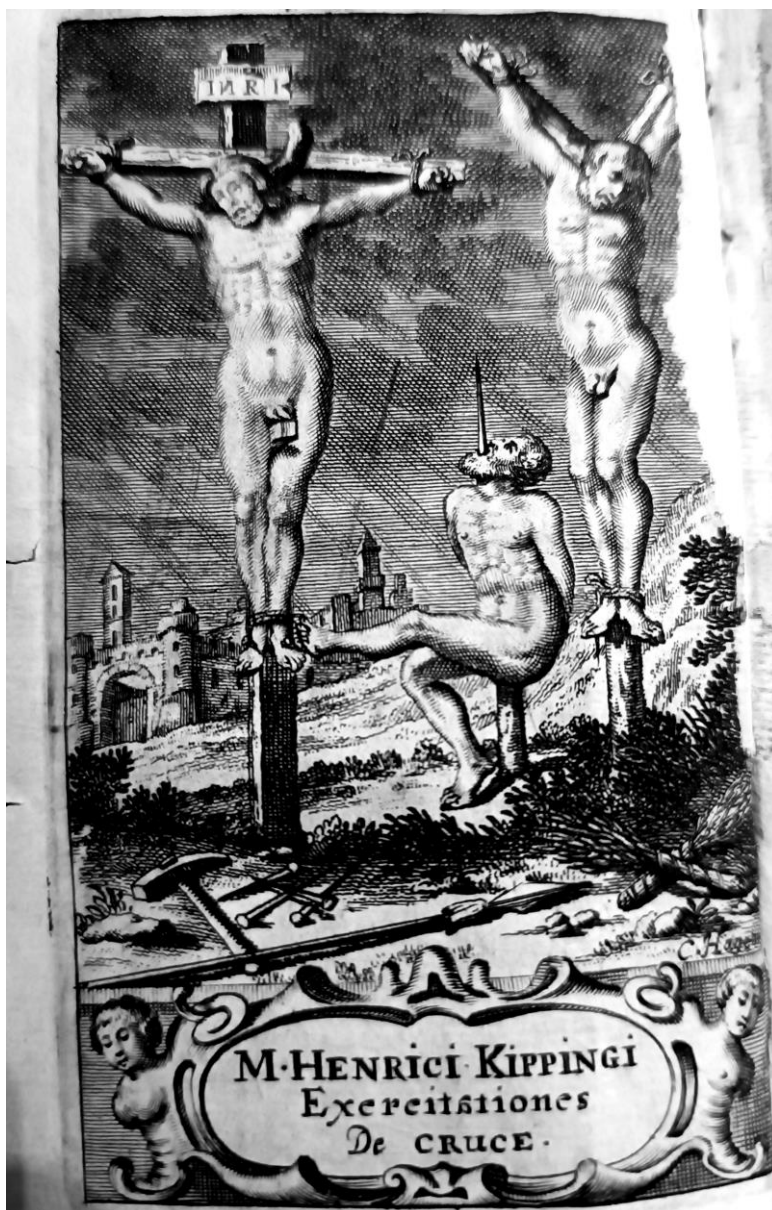
²³ *Liber singularis*, 22, s. 144-166. Por. objaśnienia, jakie dał Izydor z Sewilli; S. KOBIELUS, *Krzyż Chrystusa*, s. 20-21 (tu tłumaczenie odpowiedniego fragmentu z *Etymologii*, 5, 27).

²⁴ *Liber singularis*, 27, s. 178-184.

²⁵ Tamże, 33, s. 212-218.

²⁶ Tamże, 35, s. 226-245.

²⁷ Por. L. WOJCIECHOWSKI, *Drzewo przenajszlachetniejsze*, s. 256-257.

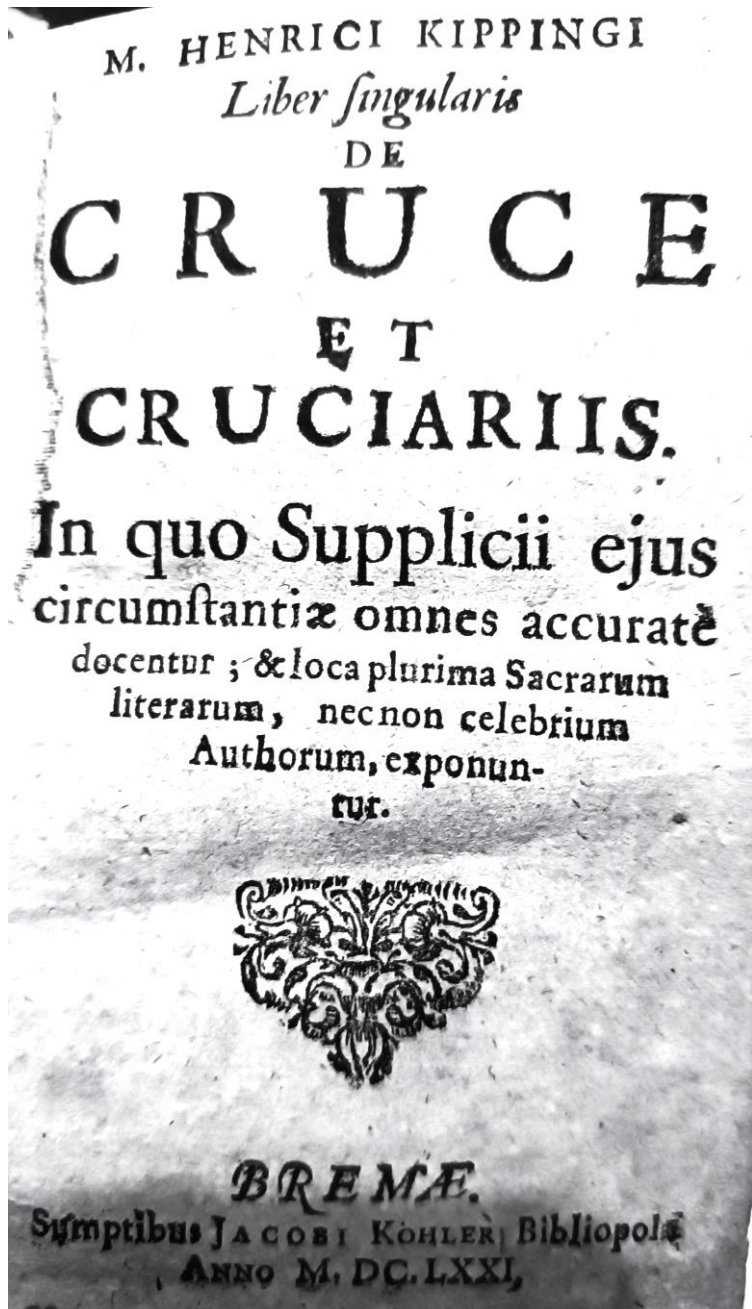
1. Chrystus wiszący na krzyżu mającym formę, którą przedstawił Heinrich Kipping.

Ukazane także inne sposoby uśmiercania na krzyżu.

Miedzioryt zamieszczony przed kartą tytułową dzieła Kippinga

Liber singularis de cruce et cruciariis

(ze zbiorów autora artykułu)

2. Strona tytułowa dzieła Kippinga
 (ze zbiorów autora artykułu)

Przywoływał większość dzieł z tego nurtu, zestawiając i oceniając zawarte w nich rozwiązania i na tej podstawie przedstawił własne interpretacje. Posługiwał się metodą historyczno-filologiczną, przywołując przy tym materiał opracowany poprzednio w zakresie różnych dziedzin (archeologia chrześcijańska, anatomia). Można zatem stwierdzić, że *Liber singularis* był swego rodzaju syntezą (choć „okrojona”) osiągnięć wspomnianego nurtu piśmiennictwa i na bazie tych osiągnięć proponował – rezygnując z polemiki wyznaniowej – nowe interpretacje zagadnień dotyczących krzyża i sposobów ukrzyżowania – i w tej perspektywie ukazywał mękę, śmierć i krzyż Chrystusa. Dzieło Kippinga świadczy o tym, że na gruncie piśmiennictwa historycznoteologicznego poświęconego krzyżowi osiągnięto, począwszy od okresu jego największego rozwoju, swego rodzaju „porozumienie ekumeniczne” między protestantyzmem a katolicyzmem.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- [BARONNIUS CAESARIUS – SPONDANUS HENRICUS], *Annales Ecclesiastici ex XII tomis Caesaris Baronii [...] Epitomen redacti. Editio postrema [...] opera Henrici Spondanii [...]*, Lutetiae Parisiorum, Societas Typographica Librum Officii Ecclesiastici, 1649.
- HAVIGHORST Johann, *Vita Kippingi*, w: HENRICUS KIPPINGUS, *Antiquitatum Romanarum libri quatuor [...] editio novissima et multo studio passim emendata cui accesserunt Vita Kippingi. [...] Justii Lipsii, Opuscula rariora [...]*, Lugduni Batavorum [Lejda], Peter van der Aa, 1713, s. [13]-[14].
- KIPPING Henricus, *Antiquitatum Romanarum*, Lejda, Peter van der Aa, 1713.
- [KIPPING Henricus], *Disputatio theologica de resurrectione mortuorum et ejus causis, quam sub praesidio [...] Johannis Scharffii [...] publice defendere conabitur M. Henricus Kipping*, Witterbergae, Johannes Borckardt, 1665.
- KIPPING Henricus, *Exercitationes sacrae de Creationis operibus et statu primi hominis. In quibus duo priora capita Geneseos perspicue exponuntur*, Francofurti, Erhard Berger, 1664.
- KIPPINGUS Henricus, *Liber singularis de cruce et cruciariis. In quo supplicii ejus circumstantiae omnes accurate docentur et loca plurima Sacrarum literarum necnon celebrium Authorum exponuntur*, Breae, Jacobus Köhler, 1671.
- KIPPINGUS Henricus, *Recensus antiquitatum Romanarum novus et methodicus, libri quatuor*, Breae, Erhard Berger, 1664.
- MINUCJUSZ FELIKS, *Oktawiusz*, tłum. M. Szarnach, w: *Apologie*, red. E. Stanula, (Pisma Staro-chrześcijańskich Pisarzy, 44), Warszawa 1988, s. 5-77.
- PUFENDORF S., *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa*, tłum., oprac., wstęp W. Krawczuk, Warszawa 2013.
- SULPICJUSZ SEWER, *Kroniki*, tłum. P.J. Nowak, wstęp i red. J. Pochwat, (Źródła Monastyczne, 79), Tyniec 2017.

OPRACOWANIA

- Alexander Erskein, w: *Svenskt biografiskt lexikon*, t. 14, Stockholm 1953, s. 463.
- Allgemeines Gelehrten Lexicon*, red. Ch.G. Jöcher, t. 7 [=3 dodatkowy], Delmenhorst 1810 [reprint: Hildesheim 1960].
- BAERT B., *A Heritage of Holy Wood. The Legend of the True Cross in Text and Image*, tłum. z j. holenderskiego L. Preedy, (Culture, Beliefs and Traditions Medieval and Early Modern Peoples, 22), Leiden–Boston 2004.
- Bibel Lexicon*, red. H. Haag, Einsiedeln–Zürich–Köln 1968, kol. 990-991.
- BORGEHAMMAR S., *How the Holy Cross was found. From Event to Medieval Legend*, (Bibliotheca Theologiae Practicae. Kyrkovetenskapliga studier, 47), Stockholm 1991.
- BRANDENBURGER E., *Σταυρός, Kreuzigung Jesu und Kreuzestheologie*, „Wort und Dienst”, Neue Folge, 10 (1969), s. 17-43.
- DINKLER E., *Signum Crucis. Aufsätze zum Neuen Testament und zur christlichen Archäologie*, Tübingen 1967.
- DRIJVERS J.W., *Helena Augusta. The Mother of Constantine the Great and the Legend of Her Finding of the True Cross*, Leiden 1992.
- FEDOU M., *La vision de la Croix dans l'oeuvre de saint Justin philosophe et martyr*, „Recherches Augustiennes” 19 (1984), s. 29-110.
- HEID S., *Kreuz, Jerusalem, Kosmos. Aspekte frühchristlichen Stauologie*, Münster 2001.
- HOPPE R., *Der Triumph des Kreuzes. Studien zum Verhältnis des Kolossenbriefes zur paulinischen Kreuzestheologie*, (Stuttgarter Biblische Beiträge, 28), Stuttgart 1994.
- JENSEN R.M., *The Cross. History, Art and Controversy*, Cambridge–London 2017.
- KOBIELUS S., *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Warszawa 2000.
- KRAUSE K.E.H., *Kipping Hinrich*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 15, Leipzig 1882, s. 786.
- La Croix. Représentations théologiques et symboliques*, éd. J.-M. Prieur, Genève 2004.
- Lexicon aller Gelahrten die Seit der Reformation in Bremen gelebt [...]*, t. 1, Bremen 1818.
- Nouvelle biographie générale : depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, t. 27, Paris 1858 [Copenhague 1967].
- PENAUD P., *Le Visage du Christ. Iconographie de la Croix*, Paris 2009.
- SCAVIZZI G., *Arte e architettura sacra. Cronache e documenti sulla controversia tra riformati e cattolici (1500-1550)*, Roma 1982.
- SCAVIZZI G., *The Cross: A 16th Century Controversy*, „Storia dell'arte” 65 (1989), s. 27-43.
- SKUBISZEWSKI P., *La Croix dans le premier art chrétien*, Paris 2002.
- TRISTAN F., *Les premières images chretiennes. Du symbole à l'icône, IIe-VIe siècle*, [b.m., Fayard] 1996.
- WILSON P.H., *Wojna trzydziestoletnia 1618-1648. Tragedia Europy*, tłum. M. Kopałczyński, Oświęcim 2017.
- WOJCIECHOWSKI L., *Drzewo przენajszlachetniejsze. Problematyka Drzewa Krzyża w chrześcijaństwie zachodnim (IV-pol. XVII w.)*. *Od legend do kontrowersji wyznaniowych i piśmiennictwa specjalistycznego*, Lublin 2003.

HEINRICH KIPPING'S *LIBER SINGULARIS DE CRUCE ET CRURIARIIS*
AS AN WORK OF 17TH-CENTURY LITERATURE ON THE CROSS
AS THE INSTRUMENT OF CHRIST'S TORTURE

Abstract. This article discusses the origins, structure and main theses contained in *Liber singularis de cruce et cruciariis* by Heinrich Kipping (1623-1678), a German scholar active in Bremen, a city that was in Swedish hands at the time. The work was printed there in 1671, and it represented literature devoted to the theme of the Cross, which developed from the mid-16 century to the late 17th-century. This period can be divided into several stages, and the most productive was from the 1590s to the 1620s. Kipping's work in question belongs to the late period. This author examines various issues related to the shape of crosses and the penalty of crucifixion, inflicted on convicted criminals. *Liber singularis* is divided by 35 *exercitationes*. In each of them, Kipping presents a separate issue related to crosses and crucifixion. He makes use of the vast array of ancient and early Christian sources, also taking account of works written by 16th-century and 17th-century scholars dealing with the Holy Rood. Kipping proposes his own solutions to issues concerning the cross and the process of crucifixion, using the historical-philological method. The paper recapitulates the literary period in question.

Keywords: Heinrich Kipping; Holy Rood; literature on Holy Rood; 17th century